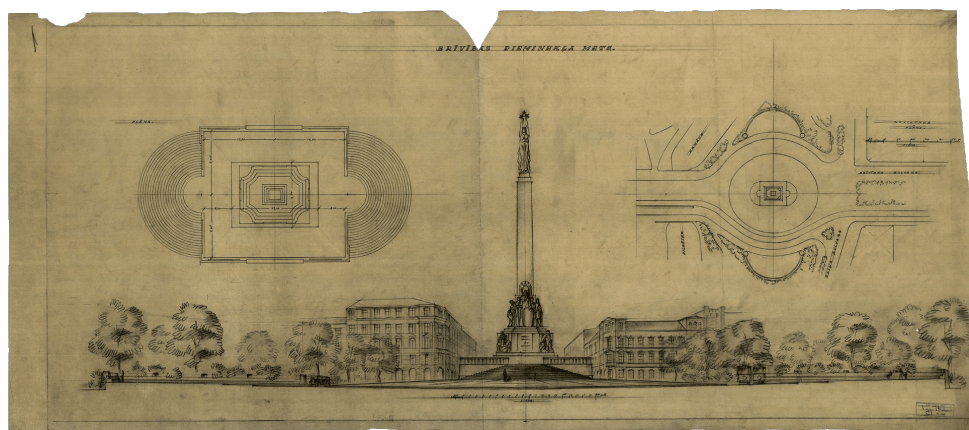

Brīvības piemineklim 90

Kārļa Zāles veidotajam Brīvības piemineklim 2025.gada 18.novembrī apritēs 90 gadu. Pieminekļa vēstījums un nebeidzamā tiekšanās augšup iedvesmojusi paaudžu paaudzes – gan vēl pirms pieminekļa tapšanas, kad tautas ziedojumos tam savāca trīs miljonus latu, gan padomju okupācijas gados, kad vara visiem spēkiem centās pieminekli ignorēt vai interpretēja tā simbolus ar – no šodienas viedokļa – komiskiem skaidrojumiem. Tāpat arī šodien, kad Brīvības piemineklis arvien ir visu svarīgāko valsts brīžu tiešs liecinieks.

1932. gadā arhitekta Ernesta Štālberga izstrādātais Brīvības pieminekļa celtniecības grafiskais darba plāns.

Šauras metāla kāpnes Brīvības pieminekļa iekšpusē uzvijas gandrīz 40 metru augstumā, līdz vietai, kur zem Brīvības tēla kājām pa divām lūkām paveras unikāls skats uz Rīgu. Pa labi – rudens apzeltītais Bastejkalns, vēstniecības, baznīcu smailes un kuģi, kas ienāk ostā. Pa kreisi – opera, Zinātņu akadēmija un televīzijas tornis. Vērotāja klusumu brīžiem pārtrauc spalgi putnu ķērcieni – ar trauksmes saucieniem ierakstiem te pūlas atbaidīt vienu no šodienas lielākajiem Brīvības pieminekļa biediem – putnus.

Tēlnieka Kārļa Zāles veidoto pieminekli Latvijas neatkarības cīņās kritušo piemiņai atklāja tieši pirms 90 gadiem – 1935.gada 18.novembrī. Vēsturiskos kadros redzams ļaužu pilnais laukums; Brīvības pieminekli vēl sedz auduma pārklājs, uzrunu teica toreizējais Valsts prezidents Alberts Kviesis:

"Cienījamie svinību dalībnieki! Apsveicu jūs valsts svētkos! Visus, kas esat šeit klāt, un tāpat arī visus tos, kas savās sirdīs un domās dzīvojat šim svarīgam brīdim līdzī. Tauta ir uzcelusi šo pieminekli ar pašas tautas labprātīgi ziedotiem līdzekļiem. Novēlu tam tik ilgu mūžu, cik ilgi vien saule pār zemi spīdēs!"

Ideja iemūžināt brīvības izcīnīšanu pieminekļa veidolā dzima jau īsi pēc neatkarības iegūšanas, 1922.gadā, kad Ministru prezidents Z. A. Meierovics nāca klajā ar ierosinājumu

celt pieminēkli Latvijas atbrīvošanas cīņās kritašajiem karavīriem. 1923. gadā Ministru kabinets pieņēma Brīvības pieminēkļa metu konkursa noteikumus. Sacensība turpinājās vairākās kārtās, līdz 1930. gada decembrī konkurss noslēdzās - uzvarēja tēlnieks Kārlis Zāle ar projektu „Mirdzi kā zvaigzne”. Tolaik valsts budžetā tam optimistiski iezīmēja 300 000 latu, bet vēlāk politiķi bija spiesti atzīt, ka tādas naudas nav un pieminēkļa liktenis paliks tautas rokās. Arī sabiedrībā šai idejai sākotnēji viennozīmīga atbalsta nebija.

Brīvības pieminēkļa būvniecības laikā 1930. gadā

"Pēc Neatkarības kara beigām bija ļoti grūta ekonomiskā situācija, un daļa sabiedrības, tai skaitā arī daļa politiķu, uzskatīja, ka varbūt šobrīd nav īstais brīdis, lai jau tā niecīgos budžeta līdzekļus šķiestu šādā veidā. Krietnas diskusijas bija arī par to, kur šis pieminēklis atradīsies. Veselus astoņus gadus tam nevarēja atrast vietu," stāsta Latvijas Kara muzeja vēsturnieks Juris Ciganovs. Variantu bija daudz – sprieda par Daugavmalu, Esplanādi, Klīversalu, Uzvaras laukumu, pat Ķīpsalu, līdz par labāko atzina krustceles starp Brīvības un Raiņa bulvāri, jauno un veco Rīgu. Vietu, kur iepriekš atradās pieminēklis Pēterim I, no kura pēc kara pāri bija palicis vien postaments un ko brīvvalsts laikā mēdza izmantot kā afišu stabu.

10 latu ziedojumu zīme Brīvības pieminēklim 1928. gads

1927. gadā izveidota Brīvības pieminekļa komitejai. Lai savāktu naudu, visā Latvijā darbojās 13 Brīvības pieminekļa apriņķu komitejas. Tika izplatītas ziedojumu zīmes – 20, 50 sant. (bērniem), 1,5,10,20 un 100 latu vērtībā. Cilvēku atsaucība bija apbrīnojama. Pavisam tika saziēdoti apmēram 3 miljoni latu!

"Šeit ir tāda apmēram četrus metrus dziļa eja..." Rīgas pieminekļu aģentūras pārstāve Mārīte Šenberga Brīvības pieminekļa iekšpusē atsedz lūku uz pazemi, kur nokāpjot varētu saskatīt arī vēsturisko Pētera I postamenta velvi. 1931.gada 18.novembrī tur svinīgā ceremonijā tika ielikts Brīvības pieminekļa pamatakmens.

Brīvības pieminekļa celtniecība

"Tur ieguldīja saldumu ražotāja Vilhelma Ķuzes dāvināto vara kapsulu, kurā ielika akta faktu, laikrakstus, ordeņus, naudu, un iemūrēja pirmo akmeni. Tad sākās darbi pie pieminekļa. Piedalījās daudz būvniecības firmu, akmeņkaļu un citu speciālistu. Visus darbus vadīja Kārlis Zāle kopā ar savu labo roku, arhitektu Ernestu Štālbergu. Pamatā visas skulptūras tapa Satekles ielā, Zāles darbnīcā, un tad tika vestas uz šejieni. Interesanti, ka pirms tam desmit gadu garumā notika vairāki Brīvības pieminekļa skiču konkursi, un pirmajos divos Zāle piedāvāja radikāli citādas ieceres. Pirmajā konkursā – monumentālus brīvības vārtus, kas sasaucas ar paralēli topošo Brāļu kapu memoriālu, bet vēlāk – Lāčplēša figūru uz smagnēja postamenta.

Kārļa Zāles pēdējais projekts "Mirdzi kā zvaigzne" pārspēja tādu arhitektūras un tēlniecības grandu kā Eižena Laubes, Anša Cīruļa, Teodora Zaļkalna un Kārļa Zemdegas piedāvājumus. Mākslas zinātniece Ruta Čaupova atgādina Zāles vārdus: *"Es gribu veidot pieminekli, kas būtu saprotams visiem visos laikos."*

Kārlis Zāle pie Brīvības pieminekļa celtniecības laikā 1935. gada 13. novembrī

"Varbūt tā ir viena no mantrām, kas ir zināmā mērā aizsargājusi šo pieminekli. Jo tā mākslinieciskā vērtība bija tāda, ka tas tiešām izturēja visos laikos, lai kā varbūt bija spēki, kam gribējās to pārveidot vai kaut ko ar to darīt. Bet necēlās roka. Un kaut kā šis Zāles darbs, šis izcilais piemineklis ar gandrīz vai altāra nozīmi mūsu valsts dzīvē tika saglabāts," stāsta Čaupova.

Brīvības pieminekļa atklāšanas svinības 1935. gada 18. novembrī

Brīvības pieminekļa koncepcija ir nepārprotama tiekšanās augšup – caur valsts pamatvērtībām un ideāliem uz brīvību un zvaigznēm. Pavisam 13 skulptūru un bareljefu grupas baltā travertīnā, sarkanā un pelēkā granītā. Pamata līmenī – latviešu strēlnieki, dziesmu svētki, darbs, ģimene, zinātne; augstāk – mītiskie tēli un tautas alkas: važu rāvēji, Lāčplēsis, Vaidelotis, Latvija. *"Viņš bija faktiski vienīgais no tā laika latviešu tēlniekiem, kas varēja*

[strādāt] ar tik daudzām figūrām. To vajag iedomāties – kā var sabalansēt tik daudzas figurālas grupas, kur ir veseli stāstoši elementi un simboli. Reizē apvienojas mītiskā pasaule ar darba pasauli, cīņām. Tur ir tik daudz tematikas! Pārmeta Kārlim Zālem, ka tas ir pārblīvēts. Bet viņš to spēja – šīs figūras sabalansēt," uzsvēra Čaupova.

Kādā no tēliem Kārlis Zāle iemūžinājis arī pats sevi. "Katrā tēlu grupā ir kāds portretiskas līdzības tēls, kas nav dokumentēts. Ir pavisam 56 portreti, kurus Zāle ir ņēmis no saviem līdzgaitniekiem un tiem, kas te strādāja. Bet viens ir pilnīgi skaidrs. Tēlu grupā "Darbs" pa kreisi no devīzes "Tēvzemei un brīvībai" ir viens, kurš ir notupies uz ceļa un viņam ir pilnīgi cits matu sakārtojums kā pārējiem. Un tas ir pats Kārlis Zāle," rāda Šenberga.

Turpat līdzās travertīnā iegravētie vārdi "Tēvzemei un brīvībai" pieder Kārlim Skalbem. Bet ikoniskais Brīvības tēls tapis Stokholmā – kad Zāle atteicās no domas atliet to bronzā, figūru pēc viņa modeļa varā izkala zviedru meistars Ragnars Mīrsmēdens, jo Latvijā tādu amata pratēju tolaik nebija.

Mīrsmēdens nāca no slavenas Vermlandes kalēju dzimtas, kas paaudzēs bija sadarbojusies ar pazīstamiem tēlniekiem. Brīvības tēls kļuva par Mīrsmēdena lielāko darbu, ko 30.gados ar lepnumu izcēla arī zviedru prese.

Mākslas zinātniece Ruta Čaupova uzturējusi kontaktus ar Mīrsmēdena ģimeni un rāda unikālas fotogrāfijas no metālmākslinieka privātā arhīva, kur viņš pozē pie nule kā izkaltās figūras, pa daļām kastēs ved to uz Rīgu un atklāšanā sarokojas ar Latvijas prezidentu. Mīrsmēdenam darbs bija jāpaveic vien astoņos mēnešos. Par kavēšanos draudētu bargas sankcijas. Taču varā kaltais deviņus metrus augstais Brīvības tēls un trīs zvaigznes cilvēka auguma izmērā laikus atkuģoja uz Rīgu. Tepat uz vietas to sametināja un patinēja, lai tas iegūtu savu zaļo krāsu. "Pats Mīrsmēdens savā 100 gadu jubilejā atcerējās un rakstīja, ka viņš ir lepns, ka viņam ir bijusi iespēja piedalīties tik svarīga pieminekļa viena tēla izpildījumā," teica Čaupova.

18. novembra svinības Esplanādē 193_.g.

Par Brīvības tēla prototipu vienprātības nav – dzirdētas leģendas gan par Zāles sievu, gan tēlnieci un gleznotāju Džemmas Skulmes māti Martu Skulmi. Arhitektam Vaidelotim Apsītim, kurš padziļināti pētījis pieminekļa vēsturi, esot pieteikušās pat septiņas personas, kas figūrā saskatījušas savus vaibstus.

Mākslas zinātniece Ruta Čaupova gan konsekventi nelieto tautā iegājušos vārdu "Milda", kas tam vēlākos laikos iespējams, "pielipis" no pieclatnieka tautumeitas. *"Tā tomēr ir iesauka. Un tai katrā ziņā ir degradējoša nozīme,"* uzsver Čaupova, aicinot nevulgarizēt Brīvības simbolu.

Arī pēc Brīvības pieminekļa atklāšanas tam garām turpināja kursēt tramvajs, bet padomju gados pie pieminekļa bija trolejbusu galapunkts. Garāmbraucošais transports ilgstoši tricinājis pieminekļa pamatus. Kā norāda restauratore Sarmīte Gaismiņa, daudzos apdraudējumus palīdzējis izturēt 30.gadu meistarū rūpīgais darbs un augstā celtniecības kvalitāte. *"Es kā restauratore vienmēr pirmo vērību vēršu uz materiālu, tā īpašībām un izturību dažādos laikapstākļos. Un tur ir ļoti cītīgi tas viss izrēķināts, tāpēc arī tas ir varēja izturēt visas vētras – gan pārnēstā, gan tiešā nozīmē. Piemēram, 1969.gadā Rīgā bija ļoti spēcīga vētra, kad baznīcu torņi nogāzās un kuģus iedzina tiltos. Bet Brīvības piemineklis stāvēja kā stāvējis,"* stāsta Gaismiņa.

RĪGA. BRĪVĪBAS PIEMINEKLIS.
Monument de la liberté. Lettonie.

Brīvības piemineklis 1935. gadā

Leģendām apvīta ir arī Brīvības pieminekļa izdzīvošana padomju gados. Četrdesmitajos gados bijis priekšlikums to nojaukt un atjaunot Pētera I pieminekli, tomēr tas nav izdarīts. Pastāv uzskats, ka pieminekli izglābusi ievērojamā padomju tēlniece Vera Muhina, kura aizstāvējusi pieminekļa māksliniecisko vērtību. Tā stāstījis Muhinas dēls, lai gan rakstisku liecību tam nav.

"Iespējams, ka tās bija padomju nomenklatūras bailes no tautas neapmierinātības, ja šo pieminekli sāktu jaukt nost. Bet es nesaku, ka man noteikti ir taisnība. Droši vien, ka atbildes ir meklējamas kaut kur Maskavas arhīvos, kuriem šobrīd mēs klāt īsti netiekam," norāda vēsturnieks Juris Ciganovs. Zāles sacīto par "visiem visos laikos" saprotamu pieminekli kā savas ideoloģijas simbolu nekavējās izmantot arī padomju vara. Piemēram, strēlniekus dēvējot par atbrīvotājiem no vācu fašisma, bet Brīvības tēlu – par māti Krieviju, kas iecēlusi gaismā trīs Baltijas republikas.

Pieminekļa fragments

Kā Brīvības piemineklim veltītajā grāmatā "Brīvības piemineklis – tautas celts un aprūpēts" raksta mācītājs Juris Rubenis, *"tepat visu acu priekšā slējās pagātnes brīvības liecinieks, vienlaicīgi – to nedrīkstēja redzēt. Bija jāizliekas, it kā pieminekļa nebūtu"*. Tādēļ pārsteidzoši, ka 70.gadu beigās tika izcīnīta iespēja pieminekli restaurēt un pat no jauna apzeltīt zvaigznes. *"Un tas zeltījums bija ļoti labi stāvējis arī uz to 2000.gadu, kad mēs ķērāmies pie restaurācijas,"* atzīst Gaismiņa.

Fundamentālu restaurāciju Brīvības piemineklis piedzīvoja 20 gadus vēlāk, 90.gadu beigās. Atkal – lielā mērā par tautas saziņotiem līdzekļiem. Restauratore Sarmīte Gaismiņa atceras, ka toreiz, pa koka sastatnēm uzkāpjot līdz Brīvības tēlam, tajā atklājies lodes caurums no apšaudes Barikāžu laikā. Šī vēstures rēta pieminekļa sānos saglabāta joprojām.

"Pats Brīvības tēls bija salīdzinoši labs – kāds nu var būt, ja nav kopts. (..) Ļaunāk bija ar zvaigznēm. Pirmkārt, putnu dēļ. Zelts ir ļoti mīksts materiāls, un ar nagiem to saskrāpē. Un,

ja tas iziet cauri zeltījumam līdz metālam, tad sākas korozijas problēmas. Un viņi jau tur ne tikai sēž un dzied, bet atstāj izkārnījumus, kas ir ļoti agresīvi un arī izraisa koroziju," atzīst Gaismiņa.

1992. gada 11. novembris – diena, kad pie Brīvības pieminekļa atkal stājās godasardze

Reizē ar Brīvības pieminekļa atjaunošanu pie tā atgriezās arī godasardze, kas pie pieminekļa atradās kopš tā atklāšanas, tika noņemta drīz pēc okupācijas un atjaunota 1992.gadā. Nacionālo bruņoto spēku Godasardzes rotas kareivji postenī pie pieminekļa ir ik dienu no desmitiem līdz četriem, mainoties ik stundu, ar izņēmumiem lietus laikā, lielā salā vai karstumā. Šim uzdevumam viņus gatavo vismaz trīs mēnešus, un prasības ir augstas – vismaz metrs septiņdesmit pieci augumā, izcila veselība un psiholoģiskā sagatavotība, stāsta Godasardzes rotas vada seržants kaprālis Ritvars Ohnovskis.

"Tā ir tā reprezentatīvā funkcija – ikviens, kurš atbrauc uz Rīgu, redz godasargus, vienmēr iet skatīties pie Brīvības pieminekli. (..) Mēs parādām, kāda mums ir armija, mēs parādām, ka mēs šeit esam," norāda Ohnovskis.

Godasardzes dienesta stundām beidzoties, ap Brīvības pieminekli sāk rosīties Rīgas pieminekļu aģentūras "labie gariņi" – kārtot puķes, tīra lapas un sniegu. Jau astoņus gadus tā ir arī Regīnas Ladusānes ikdiena. *"Tas piemineklis ir īpašs, tas ap sevi pulcē un vieno visu tautu. (..) Kad ir svētki, tad ļoti daudz ir cilvēku, tiešām. Bet arī ikdienā ir cilvēki, kas vienkārši nes [ziedus]. Sevišķi vecākā paaudze. Onkuļi noņem cepuri, paklanās, pat uz ceļa nometas. Tā, ar godu. Tiešām ar godu,"* stāsta Ladusāne.

